

Egy közgyűjtemény a cigány olvasáskultúra szolgálatában

Nagykanizsán 1996-ban alakult meg a Délnyugat-dunántúli Cigány Közgyűjtemény. (1) A nagykanizsai Cigány Kisebbségi Önkormányzat hozta létre (a települési önkormányzat hathatós támogatásával) s működteti ma is. A gyűjtemény könyvtárból, képtárból, néprajzi tárlatból és irattárból áll. Folyamatosan gyarapodott, gazdagodott s közben integrálódott egy nagyobb szervezeti egységbe, a Bogdán János Művelődési Házba. Öt év múlt el a kezdetek óta. Milyen folyamat hozta létre a gyűjteményt és hogyan hatott (hat) az a dél-zalai cigány közösségek kultúrájára?

A közgyűjtemény előzményei és társadalmi háttere

Zalában már a nyolcvanas évek elején jelentkeztek cigány kulturális szerveződések. A kulturális seregszemlék legkülönbözőbb szintjein jelentek meg a cigány kultúra színpadi produkciói, s egyszerre váltak önkifejezéssé és a „zenélő cigány” sztereotípiájának erősítő tényezőjévé. (A „mi is tehetségesek vagyunk” érzete jelent meg a cigány fiatalokban, és a „zenélni azért tudnak” gondolata az őket sokszor még mindig egzotikumként kezelő érdeklődőkben.) Az „olvasó cigány” képzete még a cigány tanulók körében is halovány volt akkor, és a helyi magyar értelmiség zöme is legfeljebb a „mesélő cigány”-ig jutott el. De hogyan is lehetett volna másképp, amikor a cigány gyermekek nem vagy csak alig láthattak akár egyetlen magyar mércével mérten is befutott, értelmiségi létet élő cigány embert is?

Világossá vált a cigánysággal barátkozó és nekik segíteni akaró nem cigány értelmiség számára is, hogy a cigány értelmiségi mintát a gyermekek látókörébe kell helyezni. Megsokasodtak azok a táborkok, oktatási kísérletek, amelyeket magyar értelmiségiek (pedagógusok, szociológusok) indítottak útjára, de amelybe bevontak cigány származásukat vállaló segítőköt is. A Balaton mellett, Nagykanizsán olvasó és „életmód”-táborkok jöttek létre. (2) (Ez utóbbiakban az

egészséges, higiénikus életvitel eljárásainak megismertetése mellett az irodalom, a képzőművészet is helyet kapott).

Két elemre különösen fel kell hívnom a figyelmet: megsokasodott azon értelmiségiek száma, akik belátták, hogy először meg kell tanulni, milyen is a cigány ember, a cigány család, a cigány kultúra ahhoz, hogy hatékonyan tudjanak segíteni. Belátták azt is, hogy nem mehet ez a cigány értelmiség részvétele, bevonása nélkül. Ez a gondolkodás sajnos még ma sem sajátja minden hivatalból, tudományos érdeklődésből vagy kedvtelésből a cigánysággal foglalkozó embernek, csoportnak. Még mindig gyakori, hogy a cigányság ügyeivel foglalkozó tanácskozást tartanak meg úgy, hogy nem hívnak egyetlen cigány embert sem.

A másik fontos tényező a cigány értelmiség léte. Mindaddig, amíg nem szerveződtek a táborkok, nem indultak el oktatási kísérletek, a cigány írók, költők, képzőművészek és pedagógusok kevésbé plasztikusan jelentek meg, leginkább az asszimilációs siker történetek illusztrációjaként. Amikor a cigány olvasáskultúráról van szó, nem szabad elfeledkeznünk azokról a cigány emberekről sem, akik nyilvánosan, szakmai közösségükben nem vállalták cigányságuk, de családjukban, rokoni kapcsolataikban cigányok maradtak s olvasó, könyvtárba járó emberek hírében álltak. Ők rokonságukban terjesztették az olvasást.

A cigány fiatalok és Zala értelmisége a rendszerváltás idején ismerkedett meg a cigány művészek színe-javával, cigány pedagógusokkal. De nemcsak ők kerültek elő, hanem azok a zalai cigány emberek is, akik a helyi cigány kultúra ügyvivői, szervezői lettek. Ekkor ismerkedett meg a nagykanizsai lakosság is azokkal, akik később, már mint a cigány kisebbségi önkormányzat tagjai és segítői vállalták fel a cigány kultúra szervezését. Ez a tevékenység bizalmat szerzett és önbizalmat adott a cigány kisebbségi önkormányzatnak, amely érezve ezt fergeteges iramban – néha kapkodva, hiszen számtalan probléma várt megoldásra – kezdte meg 1995-ben a munkát. A munka során azonban kiderült: infrastruktúrára és információkra van szükség ahhoz, hogy megfelelő színvonalú munkát lehessen végezni. Dokumentuméhség alakult ki, s körvonalazódni kezdett egy gyűjtemény gondolata. 1996-ra ért be az erőfeszítések gyümölcse, létrejött a közgyűjtemény, s várakozással töltött el bennünket, létrehozókat és a város vezetését is.

Ezt a korszakot nyugodtan nevezhetnénk a felismerések korának is, hiszen alapvető megállapításokat tett meg a cigány kultúráról a magyar és cigány értelmiség, és ezek a megállapítások hozzájárultak ahhoz, hogy a cigány kisebbségi önkormányzatok nagy erőket csoportosítsanak az oktatásra.

Felismerték a cigány értelmiség létének és erősítésének fontosságát, és azt, hogy szerepét csak úgy töltheti be, ha lehetőséget és feladatokat kap.

Felismerték, hogy az olvasáskultúra szintjétől szorosan függ a képzések eredményessége, a versenyképesség a munkaerőpiacon. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy minden cigány kisebbségi önkormányzat hozott létre kisebb-nagyobb kézikönyvtárat, irattárat. Ezekből a gyűjteményekből nem sok maradt mára, ennek oka elsősorban a gyűjtemények kezeléséhez értő szakemberek és a források hiánya.

Felismerték, hogy a cigányság tradícióiban hangsúlyos a szóbeliség, és ez befolyásolja az írásbeliséghez való viszonyt.

Az olvasás mint érték létezik a cigány közösségekben, de mint minta kevésbé. Még a polgárosultabb cigány családoknál sem volt házikönyvtár. Mára azonban gyökeresen változott a helyzet. Tapasztalataim szerint a polgári értékrendet követő cigány családoknál kialakul a házikönyvtár.

Még egy érdekesség a tradíciók és olvasás kapcsolatáról. Megfigyeléseim és néhány néprajzi adat szerint a mesélés és a meseolvasás sajátos kapcsolatban van egymással. A mesélők történeteibe beleszűrődnek az olvasott (vagy legtöbbször a mesét olvasó gyermektől, unokától hallott) mesék elemei, így változatosabb, izgalmasabb változatok jönnek létre. Egy idő után a mesekönyv felváltja a mesélőt. Sok esetben azonban kimarad a cigány gyermek életéből az olvasott mese, közvetlenül a tévé, a videó által nyújtott kínálat ejti rabul. A mesélés tradíciója pedig már csak a rituális alkalmakon él tovább, ha él.

A rendszerváltás után felismerték többen is (3), hogy a cigányság egyes rétegeinek, csoportjainak kultúrája (így valószínűleg olvasáskultúrája is) függ a szociokulturális környezettől. A hagyományos falusi környezet, a termelészövetkezetek megszűnésével és az ipar visszaszorulásával legális munkájukat veszített cigány családok kulturális állapota hasonló az ugyanabban a szociális helyzetben lévő magyar családéhoz. Ugyanez elmondható a városi szegénység helyzetéről is.

A gyűjteményt alapítók célkitűzései

A gyűjtemény létrehozásának gondolata Nagykanizsán a kulturális stratégia részeként vetődött fel először. Abban állt (s áll ma is) ez a stratégia, hogy elsősorban az általános és középiskolás gyermekeknek kell segíteni ahhoz, hogy megfelelő, versenyképes tanulmányi eredményeket érjenek el. Ehhez kellene egy olyan gyűjtemény, mely a tanulást támogatja. Ugyanennek a stratégiának a másik eleme a nem cigány gyermekek és a pedagógusok oktatása, hogy megismerkedve a cigány nép múltjának és jelenének lényeges mozzanataival empatikusabban, segítőkészebben

tartalmi egység	funkció	jellemző használati kör
cigány, magyar és beás (román) nyelvű cigány szépirodalom	oktatás	CKÖ szakköreinek tagjai, CKÖ hétfégi kollégiuma oktatói és tanulói, általános és középiskolai cigány népismeret oktatói és tanulói, romológiai tanfolyamok hallgatói,
	szórakozás, érdeklődés	cigány fiatalok és középkorúak, érdeklődő magyar látogatók
	szervezett programok	(általában nyugdíjas értelmiségiek)
cigányságról szóló szakirodalom	kutatás	cigányság történetével foglalkozó kutatók (felnőttek és diákok),
	oktatás	általános és középiskolai cigány népismeret oktatói és tanulói, romológiai tanfolyamok hallgatói,
	szakmai programok és pályázatok kidolgozása	a nagykanizsai CKÖ, a dél-zalai cigány kisebbségi önkormányzatok és egyesületek tagjai és munkatársai
a magyar- és világirodalom klasszikusai	tanulás, szórakozás	CKÖ versmondó köre tagjai és vezetői, CKÖ hétfégi kollégiuma oktatói és tanulói, általános és középiskolás cigány fiatalok
általános és középiskolai kötelező irodalom	tanulás	CKÖ hétfégi kollégiuma oktatói és tanulói, általános- és középiskolás cigány és nem cigány fiatalok
általános szociológiai, jogi, politikai szakkönyvek	szervezés, pályázatok, ügyintézés	a nagykanizsai CKÖ, a dél-zalai cigány kisebbségi önkormányzatok és egyesületek tagjai és munkatársai,
	tanítás	cigány felsőoktatásban tanuló hallgatók
adattári, levéltári anyagok (másolatok és eredetiek) a történelmi Zala megye cigányságának múltjáról	kutatás	cigányság történetével foglalkozó kutatók (felnőttek és diákok), kiállítások látogatói,
	oktatás	általános és középiskolai cigány népismeret oktatói és tanulói, romológiai tanfolyamok hallgatói
képzőművészeti alkotások	kiállítási anyag (oktatás, közművelődés)	iskolai kiállítások, közgyűteményi állandó kiállítás
cigány faműves munkák (faragott és fonott, népi és iparművészeti)	kiállítási anyag (oktatás, közművelődés)	iskolai kiállítások, közgyűteményi állandó kiállítás
cigányokról szóló filmek és hangkazetták	oktatás	általános és középiskolai cigány népismeret oktatói és tanulói, romológiai tanfolyamok hallgatói,
	szórakozás	cigány fiatalok és családok

1. táblázat. A gyűjtemény részeinek és funkcióinak kapcsolata

tudjanak együttműködni a tanuló cigány gyermekkel.

Erre rákódtak rá a cigány kisebbségi önkormányzat hivatalának, szakköreinek (versmondó kör, beás nyelvi szakkör, zene- és táncszakkör) kulturális mintái, a

szakirodalomért vagy a helyi cigány közösségekre vonatkozó adatért jelentkező kutatók, dolgozatíró tanulók és nem utolsósorban az érdeklődő cigány emberek igényei. Közben gyűlt a zalai cigányságra vonatkozó történelmi anyag is. Így lassan ki-

alakult a gyűjtemény gyűjtő- és feladatköre. A gyűjtemény

– elsősorban a funkcionális szempontok alapján alakult ki és alakult tovább a cigány fiatalok, tanuló ifjúság és az önkormányzati tevékenységek igényeit figyelembe véve;

– célja nemcsak a cigány kultúra termékeinek minél teljesebb gyűjtése és közreadása lett, hanem a cigány kisebbségi lokális kultúra (a kultúra szót itt a legszélesebben értve) szervezése, működtetése, információs háttérének biztosítása is;

– a gyűjtemény a kulturális híd szerepére is vállalkozott azzal, hogy cigány és nem cigány látogatók találkozáshelyévé vált.

Az 1. ábra azt próbálja meg érzékeltetni, milyen kulturális rendszerben helyezkedik el a gyűjtemény, a vonalak vastagsága a kapcsolat erősségét és intenzitását jeleníti meg. A cigány kultúra teljes köréből a CKÖ és a közgyűjtemény felé különböző intenzitással áramlanak az igények.

A gyűjtemény hatása

A gyűjtemény hatása leginkább szolgáltatásain keresztül mérhető.

A gyűjtemény szolgáltatásai ma:

– könyvek, folyóiratok és nyilvános adattári anyagok helyben olvasása;

– másolása;

– kölcsönzése;

– zenehallgatás;

– szervezett filmvetítés (cigányságról);

– állandó képzőművészeti kiállítás;

– állandó néprajzi-iparművészeti kiállítás.

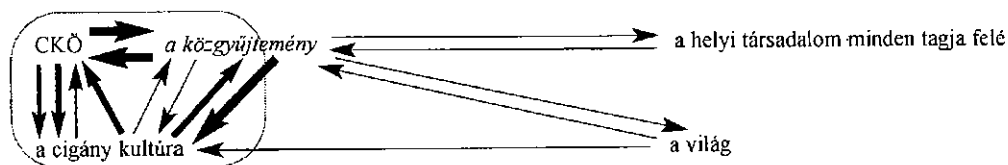
Ha a gyűjtemény hatásáról beszélünk, akkor kétféle irányról szólhatunk: a cigány közösség felé ható vékonyka sugárról és a helyi magyar értelmiség felé ható erősebb nyalábról. A különbség nem szándékunk szerint alakult ki, hanem mert időközben egyre több és többféle oktatási forma (tan-

folyam, konferencia, szakkollégium, antropológiai kurzus) témájává vált a cigányság, s szükség volt szakirodalomra. Ezt az igényt azonban az – egyébként szép számban gyűjtő – városi könyvtár nem tudta kielégíteni. A közgyűjtemény első három évében 17 szakdolgozat (főiskolai vagy egyetemi) készült el szakirodalmi, levéltári és szaktájékoztatói segítségünkkel. (A szakdolgozatok egy-egy példánya a gyűjteményt gazdagítja.)

De milyen hatással volt a gyűjtemény a cigány közösség felé? Elsősorban a fiatalok látogatták és látogatják ma is. Szolgáltatásai is az ő hatásukra fejlődtek: kávézót alakítottunk ki, melyet internettel szeretnénk bővíteni, elkezdtük műveiket gyűjteni és gondozni.

A gyűjteményt használók nagy része a felzárkóztató és tehetséggondozó hétvégi kollégiumba járó gyermekek, a CKÖ szakköreibe járók közül kerül ki. Ők mintegy 80 fő látogatót jelentenek hetente. Hetente összesen 110 fiatal fordul meg a gyűjteményben. A rendezvények közönsége a tavaszi és őszi hónapokban havonta 6–700, a dél-zalai cigány közösségekbe tartozó látogató (és 1500–2000 más protokollvendég vagy segítő). A közgyűjteményt becsléseink szerint az itt élő cigányság 10 százaléka használja közvetlenül. A cigány fiatalok nagyjából ugyanilyen arányban járnak az iskolai és a közművelődési könyvtárakba (15 százalék). Ezek az arányok azonban évről évre javulnak, mert egyre több fiatal végzi el a középiskolát és jut el a felsőoktatásig. Számaiban talán nem, de arányaiban nagy ez a fejlődés.

A kép nem minden oldaláról ilyen egyértelműen kedvező. A könyvtárhasználat és az olvasás minősége terén még van javítani valónk. Sok esetben fordul elő az otthon használt anyanyelv és az iskolában használatos magyar nyelv értelmezési különbsége-

1. ábra. A gyűjtemény helye a helyi cigány kultúrában

in alapuló félreértés vagy tanulási nehézség. (Aki beszél cigányul vagy beásul, maga is tapasztalja, hogy a cigány gyermek által fogalmazott magyar mondatban „ciganizmust” vagy „beaszizmust” fedez fel, és ezek a nyelvi furcsaságok hamar a közönség céltáblájává tehetik a gyermeket.) A harminc év fölötti korosztályok alig-alig látogatnak el hozzánk, ha be nem hozza őket a gyűjteménybe egy-egy tanfolyam vagy akció. De ez általános könyvtári tapasztalat is: a legaktívabb munkaképes réteg jár általában véve is legkevésbé könyvtárba. A cigány felnőttek túlnyomórészt funkcionális okokból és funkcionális szövegeket olvasnak. Leginkább a képzetlen emberekből felállt kisebbségi önkormányzatokra és civil szervezetekre nehezedik az adminisztráció súlya elviselhetetlenül. Eppen ezért számtalan írás- és olvasásfejlesztést is magába foglaló képzés, tréning indult el az utóbbi időkben. Nagy hatással van ez a folyamat a képviselők egész családjára, mert mintegy presztízst teremt az olvasásnak.

Természetesen min-

den olyan tanfolyam, amelyet a CKÖ szervez, együtt jár a közgyűjtemény használatával, és az ezen részt vevők gyakran behozzák gyermekeiket, hírét viszik a helynek.

Olyan folyamat elején vagyunk, amelyben a megadott lehetőség (azaz a gyűjtemény) és a kíváncsi cigány fiatal egyszerűen, az össztársadalmi elvárások hatására és támogatásával kitermeli az olvasás igényét és az „olvasó cigány” mintáját, amely majd remélhetőleg áthagyományozódik a következő nemzedéknek. Feszültség is van ebben a folyamatban: egyfelől a szülők tradíciói és a gyermekek akarata közt, másfelől a képzettség elvárása és a hagyományos olvasást háttérbe szorító, virtuális és vizuális korszellem közt.

A cigány fiatalok olvasáskultúrájának főbb tendenciái megegyeznek a kortársaikéval: szeretik a divatos könyveket és kommunikációs formákat. Azonban – talán épp abból adódóan, hogy az olvasási szokások még nem annyira szilárdak – nyitottabbnak mutatkoznak új irodalmak felé. Viszont a cigány közösségben sem versenyképes az olvasnivaló a tévével szemben.

A gyűjtemény gondjai és jövője

A gyűjtemény fő gondját maga a fejlődés üteme jelenti. Ma már annyi és annyiféle dokumentumunk van, hogy szakkép-

zett és főállású könyvtárosra volna szükség azok feltárására és kezelésére. Ebben a pillanatban nem szakképzett részmunkaidőst foglalkoztatunk, a szakmai irányítást pedig társadalmi munkában végezzük. Két megoldás mutatkozik: az egyik szakképzett státusz teremtése, ami a jelenlegi közművelődési racionalizációs tendenciák mellett le-

A cigány felnőttek túlnyomórészt funkcionális okokból és funkcionális szövegeket olvasnak. Leginkább a képzetlen emberekből felállt kisebbségi önkormányzatokra és civil szervezetekre nehezedik az adminisztráció súlya elviselhetetlenül. Eppen ezért számtalan írás- és olvasásfejlesztést is magába foglaló képzés, tréning indult el az utóbbi időkben. Nagy hatással van ez a folyamat a képviselők egész családjára, mert mintegy presztízst teremt az olvasásnak.

hetetlennek tűnik. A másik a szerzeményezés, feltárás és gyűjteményszervezés feladatát a városi könyvtárra bízni. Úgy látom, ez utóbbi jó és mintaértékű megoldást adhatna, főleg ha az eddig csak a cigány közgyűjteménybe járó fiatalokat beviszi a városi könyvtárba is. Ez egyébként garantálná azt is, hogy a gyűjtemény könyvtári rendszer teljes jogú részévé válhat.

A gyűjtemény nyílt közgyűjteményként alakult és működött az első időszakban. A cél az volt, hogy a könyvtári szokásokban és technikákban járatlan cigány ember is hozzájuthasson irodalomhoz és információhoz. A nyitottság azonban csak az első időszakra volt jellemző, elsősorban nem a cigány fiatalok miatt. Sajnos néhány – a

cigányság múltját és jelenét kutató, cigány gyermekeket tanító – kölcsönzönnk visszaélése miatt a gyűjtemény hosszabb ideig zárttá vált. Nem is az esetek fontosak ebben az ügyben, hanem a hatás:

- egy időre megszűnt a gyűjtemény cigány-magyar kulturális híd szerepe;
- a gyűjtemény csak a cigány közösség kiszolgálására koncentrált;
- a gyűjtemény más gyűjteményekkel fenntartott kapcsolatai nem épültek tovább.

Ezen a sokkon a gyűjtemény 2000-ben került túl, s ekkor nagyobb épületbe, a frissen elkészült Bogdán János Közösségi Házba került. De az állományvédelmi kérdésekben megmaradt a szigor.

Összegzés

A cigány kultúra csak akkor teremhet minőségi alkotásokat, ha intézményesül háttérére, kialakulnak a magyar kultúrával és rajta keresztül a világ kultúrájával a szervezett kapcsolatok. Amikor megteremtődhet az intézményesülés által az információs esélyegyenlőség lehetősége. Ebben vállalt, vállalhat szerepet a nagykanizsai cigány közgyűjtemény. De nem helyettesítheti a magyar kultúra más intézményeit, nem léphet helyükbe. A cigány kultúra intézményesülése még az elején tart, mindannyian, akik részt veszünk benne, tanuljuk módjait. Égető gond a magyar kulturális intézmények munkatársainak képzése, felkészítése a cigány kultúra befogadására.

Jegyzet

- (1) A gyűjtemény történetéről: KARDOS, 1997.
- (2) Egy nagykanizsai, 1990-es táborról tudósít FORRAY Katalin – HEGEDŰS T. András, 1991.
- (3) A szociológia nyomán (erről pl. RÉGER 89–104. old., SZUHAY, 1999. és FORRAY Katalin – HEGEDŰS T. András, 1998.) magyar antropológusok, szociológusok, pedagógusok és nyelvészek kezdték vizsgálni a cigányság szociokulturális viszonyait, lásd: RÉGER 1990. 66–88., 89. 105. 120. old., SZUHAY 1999. és FORRAY Katalin – HEGEDŰS T. András, 1990. és 1998.

Irodalom

- CHOLI DARÓCZI József: *Adalékok a cigány nyelv és a cigány kultúra fogalmához*. In: *Romológiai közlemények I.* Karácsony, 1997. 56–74. old.
- FORRAY Katalin – HEGEDŰS T. András: *Tábor sablon nélkül*. In: *Két tanulmány a cigány gyermekekről*. Akadémiai Kiadó, Bp, 1991.
- FORRAY Katalin – HEGEDŰS T. András: *A cigány gyermekek szocializációja*. Aula, Bp, 1998.
- KARDOS Ferenc: *A Cigány Kisebbségi Önkormányzat Délnyugat-dunántúli Cigány Közgyűjteménye*. In: CZUPI Gyula (szerk.): *Könyvtárak Dél-Zalában*. Czupi Kiadó, Nagykanizsa, 1997.
- KÉZDI Gábor: *A roma fiatalok középiskolai továbbtanulása*. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA, Bp, 1999. 217–228. old.
- KEMÉNY István: *Tennivalók a cigányok/romák ügyében*. In: GLATZ Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. MTA, Bp, 1999. 229–256. old.
- ORSÓS Jakab: *Hivatlan vendég*. In: *Gyökerezés*. Zalaegerszeg, 1992. 31–38. old.
- RÉGER Zita: *Utak a nyelvhez: Nyelvi szocializáció – nyelvi hátrány*. Akadémiai Kiadó, Bp, 1990.
- SZUHAY Péter: *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Bp, 1999.

Kardos Ferenc

A velünk élő holokauszt

Varga Ágota Porrajmos című filmjéről

A holokauszt-témájú filmek között 1993 óta a legfőbb vonatkozási pont Spielberg műve, a 'Schindler listája'. Művészi érték tekintetében e státusra leginkább Claude Lanzmann 1985-ös 'Shoah'-ja tarthat igényt, ám a francia rendező dokumentumfilmje világszerte csak szűk körben ismert. Steven Spielbergnek régóta személyes ambíciója volt, hogy vászonra vigye a maga holokauszt-

verzióját, és – lévén Hollywood egyik vezető rendezője – lehetősége is, hogy tízmilliók részére tegye hozzáférhetővé. A téma tömegek számára hatásos megismeretése, megjelenítése szempontjából kétségkívül tett a 'Schindler listája', művészi- leg azonban több gyengeséggel küzd. Ezek közül az egyik legfontosabb az az ábrázolási aránytalanság, mely ugyancsak megnehezíti az események igazán mély